

Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)'nun Eskiçağ Yakınoğu Toplumlarının Kültürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeği

Yusuf KILIÇ*

Elvan ESER*

ORCID 0000-0001-8024-8521

ORCID- 0000-0001-5527-5413

Öz

İnsanoğlu tarihi boyunca zihin gücü ve tecrübesiyle ispat edemediği olgu ve olayları inancının varlık dünyasında anlamlı bir yere oturtmaya çalışmıştır. Ancak dini düstur olarak kabul edilen bazı inanmalar ya da öz kültür içerisine sirayet etmiş olan uygulamalar aklın öngördüğu yolda hiçbir karşılık bulamamıştır. Yine de batıl olarak nitelendirilen bu inanma ve uygulama harmanı toplumları topyekûn ya da bireysel olarak bir şekilde tesiri altına alma kudretti göstermiştir. Bu bağlamada batıl inanç algısının oluşumu ve günümüze kadar olan seyri çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Bunu gerçekleştirmek adına konu genel hatlarıyla irdelenip, özelinde halk dilinde albasması yani tıbbi literatürdeki karşılığı ile postpartum sendrom'a getirilmeye gayret edilecektir. Bununla birlikte lohusa kadın-yeni doğan üzerinde gerçekleşen ve albasması olarak nitelendirilen bu hal değişikliğinin mitolojik düşünce ve özellikle Lilith Efsanesi ile olan bağlantısı tespit edilecektir. Ayrıca Lilith Efsanesi'nin Eski Yakınoğu Toplumlarının kültürlerinde ortaya çıkışı ve öz varlığını muhafaza etmek için Yahudilik öğretisi içerisine neden ve nasıl sirayet ettiği incelenecektir. Nihayetinde bugün bizlerin batıl olarak gördüğu bu itikadın neden binyıllar boyu insanlık için bir realite olarak kabul edildiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lohusalık Sendromu, Eskiçağ Yakınoğu Kültürleri, Lilith

Gönderme Tarihi: 10/11/2018

Kabul Tarihi:10/12/2018

*Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü -Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, E-Posta: ykiliç@pau.edu.tr

* Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO., Turizm Seyahat ve Eğlence Hizmetleri-Turist Rehberliđi Programı, E-Posta: eeser@pau.edu.tr

Traces of Puerperal Syndrome (al ana/alkarısı/albastı) on Ancient Near East Society Cultures: a Fact of Lilith

Abstract

Mankind tried to attach meaning to the events and phenomena through religious beliefs when they could not prove them by their mental power and life experience. However, some of the beliefs that are accepted as religious principles or practices that have penetrated into the self-culture have found no response on the path predicted by reason. However, some of the beliefs that are accepted as religious principles or practices which penetrated into the self-culture have found no response on the path the mind proposed. Nevertheless, such beliefs and practices which are described as superstitious influenced the whole society or individuals. In this context, the formation of perceptions regarding superstitions perception and its progress to the present day constitute the main purpose of our study. In order to accomplish this, the subject will be investigated in general terms, and in particular, the puerperal syndrome will be the focus. Additionally, effecting the puerperal mother and new born, the puerperal syndrom's relationship with the mythological thought and especially with the legend of Lilith will be investigated. Next, the arise of the legend of Lilith in the cultures of ancient Near East societies and how and why this legend manifested itself in the doctrine of Judaism to preserve its existence will be examined. Finally, why this belief which we see today as superstition is accepted as a reality for humanity for millennia will be under investigation.

Keywords: Puerperal Syndrome, Ancient Near East Cultures, Lilith

Received Date: 10/11/2018

Accepted Date: 10/12/2018

Следы пуэрперального синдрома (Al ana/Alkarısı/Albastı) в обществе Передней Азии: Существование Лилит

Резюме

Человечество на протяжении всей истории давало важное место в религии тем явлениям и событиям, существование которых не мог доказать силой ума и опытом. Однако некоторые поверья, принятые как религиозные правила, или проникшие в культуру обряды не находят никакого логического объяснения. Тем не менее, мы видим, что это поверье и совокупность обрядов, считающихся безумством, может повлиять на одного человека или же на общество в целом. В этом контексте, главной целью нашего исследования является выявление происхождения обряда и его развития до наших дней. Для этого, мы постараемся рассмотреть эту тему в общих чертах, затем перейдем конкретно к «албасмасы» (albasması)¹, на языке народной медицины, то есть к его литературному медицинскому эквиваленту послеродовому синдрому. Вместе с этим, будет доказана связь так называемой «албасмасы», которая приходит к женщине в пуэрперальный период, с мифологическим поверьем, в особенности с «Легендой о Лилит». Кроме того будет проанализирована появления «Легенды о Лилит» в культуре народов Древнего Ближнего Востока и чтобы сохранить свое существование почему и как она проникла именно в учения Иудаизма. В конце концов, будет попытка доказать, почему же это поверье, которая сейчас воспринимается нами как нечто нелепое, на протяжении тысячелетий воспринималось человечеством как реальность.

Ключевые слова: пуэрперальный синдром, культура Древнего Ближнего Востока, Лилит

Получено: 10/11/2018

Принято: 10/12/2018

¹ Албасмасы – в тюркской мифологии существо, которое, согласно поверью, приходит к человеку во время сна. В данном случае речь идет о существе, которое приходит к роженице.

Giriş

Yaşam bir noktada insanın kendi aklına karşı verdiği mücadeledir. Zira insan zihni, kimi vakit; vicdanen doğru kabul ettiklerinin aklen gerçeği yansıtmadığı çelişkisini yaşamaktadır. Bu yaklaşma-kaçınma hali içerisinde onu kendi doğrusuna karşı ikna eden ise hiç şüphesiz ata görgüsü ya da inandığı dinin öğretileridir. Gerçekten de kimi hallerde dini düstur olarak kabul edilen inanmalar ya da öz kültür içerisinde sirayet etmiş olan uygulamalar aklın öngördüğü yolda hiçbir karşılık bulamamaktadır. Yine de bireyin kendini bu inanmalardan ve uygulamalardan alıkoyamadığı görülmektedir. Nitekim batıl olarak nitelendirilen bu inanma ve uygulama harmanı toplumları topyekûn -ya da bireysel olması fark etmeksizin bir şekilde- tesiri altına alabilecek kudrettedir. Ayrıca yapılan araştırmalar batıl inanç ve uygulamaların insan tarihi kadar eski olduğunu da göstermektedir. Dahası bu uygulamalar çağımız dünyasında bazı çevreler tarafından “hak” olanı yansıtmadıkları gerekçesiyle reddedilmektedir. Lakin bu reddediş toplumsal olmaktan ziyade bireysel çabalarla kendini göstermektedir. Ayrıca toplum yaşantısına böylesine sirayet etmiş olan batıl inançları beşer hayatından tamamen kaldırmak şöyle dursun, bu itikatlar; toplumsal yapıda direncini muhafaza etmekle birlikte onların batıl olduğunu bizlere haber veren semavi dinlerin öğretilerinin içine de sirayet ederek varlıklarını devam etme yoluna gitmişlerdir.

Filvaki, bilimsel yapının aklının; nedensellik üzerine şekillenmişliğine karşı, toplumsal yapının akli pragmatiktir ve karşılaştığı sorun karşısında sebepten ziyade çözüm üzerine yoğunlaşma eğiliminde olduğu görülür. Bunun bir getirisi olarak da akli olarak açıklanamayan ve nedensellikten uzak olan batıl inanç ve uygulamalar toplum yaşamında pragmatik çözümler olarak hala itibar görmektedir. Nitekim toplumsal yapı zuhur etmiş olan problem karşısında zaman kaybetmeden çözüme ulaşma gayesindedir. Bu sebeple de özellikle kapalı toplumlara ait bireyler bilimin çizdiği 5 N/1 K formülünden uzaklaşarak batıl inancın öngördüğü formüle kanalize olmaktadır. Oysaki bugünün insanının böylesi bir itikatlar zincirini inanç düzleminde barındırıyor olması bazı çevreler tarafından akıl dışı ve yersiz olarak kabul edilmektedir. Ancak bu görüşe karşı çıkan C. G. Jung, batıl adı verilen inanç ve uygulamaların kişinin psikolojik rahatlaması ve ruh sağlığı üzerinde büyük tesirinin olduğunu ve bu noktada bireye fayda sağladığını dile getirmektedir. Ona göre, ilk insanlar adım atarken bile batıl inançlarla, korkularla ve daha birçok görünmez dirençle engellenmekteydi ve onlar bu engelleri ruhi bir rahatlama olarak gördükleri batıl uygulamaları

Kılıç-Eser

hayata geçirerek bertaraf edebilmekteydi. Bugünün insanın da önceki insanlar gibi üstesinden gelemediği; görünmez tanrılarının, cinlerinin ve dolayısıyla da önlerinde engellerinin olduğunu ve bunların sadece yeni isimler aldığını dile getirmektedir. Ayrıca batıl itikatlarını terk etme eğiliminde olan toplumların istemsizce psişik komplikasyonlar halinde, haplara, alkole ve tütüne bağımlı olduklarını, her şeyden önemlisi birçok nevrozla mücadele etmek zorunda kaldıklarını dile getirmektedir². Ancak C. G. Jung bu izahı ile batıl inanç ve uygulamaları masum ve dahi faydalı gösterse de bu tür uygulamaların psikolojiden ziyade fiziksel uygulamalar haline sokulması toplumsal yaşamda ve bireyin fizyolojisi üzerinde geri dönüşü mümkün olmayan arızalara sebebiyet verebilecek mahiyette oldukları unutulmamalıdır.

Kabul edilmeli ki, bugün batıl dediğimiz pek çok itikadın temelinde insanoğlunun hayatta kalma çabası yatmaktadır. Çünkü insan kendini yaratanın hangi kutsal olduğuna henüz karar veremediği dönemde dahi kendisinin kutsal olduğunun bilincindeydi. Bu kutsiyetini ve varlığını muhafaza etmek ise onun çetin yaşam şartları altında yegâne ilk hedefiydi. Nitekim ölüm karşısındaki çaresizliğini ebedi Cennetten kovulduğu günden bu yana aşamayan insan, ölümsüz olma güdüsünü kutsal gördüğü kanını bir başkasına (çocuğuna) soy yoluyla aktarmakta bulmuştur. Bu vesileyle Eskiçağ toplumlarından bu yana insan ve insanın üremesi yani doğum hadisesi devamlılığı olması gereken bir tabu olarak kalmıştır. Lakin Neolitik Dönem öncesi doğanların³ ancak yarısı ana baba olabilecek kadar uzun yaşayabilmişlerdir. Zira dönemin yaşam şartları göz önüne alındığında kadın ve çocuk ölümlerinin yaygın yaşandığı görülmektedir. Gerçekten de bu dönem mezarlarında yapılan kazılar neticesinde sık sık çocuklarıyla birlikte gömülmüş kadın iskeletleri bulunmuştur⁴. Bu durum söz konusu toplumlarda salt üremenin devamını değil aynı şekilde yeni doğanın ve onu doğuran kadının da muhafazasını zorunlu hale getirmiştir. Bu ölümlerin ciddi bir kısmında yaşam standartlarının ve salgın hastalıkların rol oynamış olabileceği muhtemeldir. Ancak net verilere ulaşabilmemiz mümkün olmasa da bugün modern bilimin bize aktardığı bilgiye dayanarak bu ölümlerin belli bir oranının postpartum sendromdan kaynaklanmış olabileceği sonucuna varılabilir. Zira tıp literatürüne girmiş olan söz konusu rahatsızlık kadınlarda lohusalık döneminde zuhur etmekte ve tedavi edilmediği takdirde ölümlerle neticelenecek

² Cari G. Jung, *İnsan ve Semboller*, (Çev. Ali Nahit Babaoğlu), Okuyan Us Yayınevi, İstanbul 2009, s. 82.

³ Yuval Noah Harari, *Sapiens*, (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul 2016, s. 17-32.

⁴ Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2014, s. 103.

Kılıç-Eser

sonuçlar doğurmaktadır. Modern bilim ise ancak 19. yüzyılda lohusanın göstermiş olduğu bu semptomların doğumun hemen ardından gelişen psikolojik bir rahatsızlıktan kaynaklandığını tespit edebilmiştir. Bunun evvelinde ise bu süreç dünyanın pek çok yerinde dişil bir şeytanın/cinin yeni doğum yapmış kadına ve çocuğuna musallat oluşu olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu doğum sonrası annede meydana gelen bu ruh değişimi bugün Türk kültürünün hâkim olduğu coğrafyada yaygın adlandırılmasıyla Albasması olarak isimlendirilmektedir. Yani halk hekimliğinde albastı olarak nitelendirilen rahatsızlık modern tıp'ta postpartum sendrom olarak karşılık bulmuştur. Lakin modern tıbbın tüm septom, teşhis ve tedavi yöntemlerini izah ettiği bu rahatsızlık özellikle kapalı toplum yapısı arz eden sınıflar tarafından reddedilmekte ve hala bu belirtilere sebebiyet veren unsurun dişil bir şeytan/cin olduğuna inanılmaktadır. Batıl olarak nitelendirilen bu görüşün temelleri ise insanlık tarihi kadar eskiye dayanmakla birlikte, husus hakkında bizlere bilgi veren ilk yazılı ve görsel kaynak Sumerlilere aittir. Sumer kültüründe lohusalara musallat olan bu dişil şeytan/cin'in adı Lilith'dir.

Lilith kelimesinin etimolojisine bakıldığında kelimenin kökünde bulunan "lil" Sumerce rüzgâr veya fırtına şeytanı anlamına gelmektedir⁵. Keza aynı kelime Babil-Asur diline de "Lilitu" şeklinde sirayet etmiştir ki, mana olarak "dişi şeytan ya da rüzgâr hayaleti" demektir. Ayrıca "Laila" kelimesi İbranicede gece anlamına gelmekle birlikte "Leyla" kelimesi de Arapçada "karanlık gece, saçları gece gibi siyah olan kadın ve Arabi ayların son gecesi"⁶ gibi manalara karşılık kullanılmaktadır⁷. Görüldüğü gibi kelimenin etimolojisi dahi Lilith'in Mezopotamya toplumları içerisinde kadını, karanlığı dolayısıyla ölümü, kötülüğü ve şeytansı bir gücü temsil ettiğini göstermektedir. Ancak bu toplumlarda yaygın olarak kullanılan birçok itikat ve uygulama semavi dinlerin inkişaf etmesiyle birlikte "batıl inanç" olarak nitelendirilirken, Lilith inancı kendisini batıl yaftasından kurtarmakla kalmamış Yahudi öğretisi içinde ehemmiyetli bir yer edinmiştir. Zira tarihi (yazılı) kökeni Sumerlilere dayanan Lilith Yahudi öğretilerine göre Hz. Âdem'in ilk eşi ve yaratılan ilk kadın olma misyonu ile semavi dinde de değer kazanmıştır.

1. Batıl İnanç

⁵ Nafiz Aydın, *Büyük Sumerce Lügat II*, Antalya 2010, s.430.

⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b5ede8fd201b3.11639866 (01.10.2018).

⁷ Vera Zingsem, *Lilith*, (Çev. Devrim Doğan Yüzer), İlya Yayınevi, 2007 İzmir, s. 15.

Kılıç-Eser

Bütün dini geleneklerde kutsal⁸ ve kutsala yönelik tecrübeler insan yaşamının önemli bir alanı olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla insanın kutsal ya da kutsiyetle ilişkili değerlendirmelerini ve kutsal alan olarak kabul ettiği değerler ve değer yargılarıyla olan ilişkisini dikkate almadan, insanı ve insan davranışlarını anlamak neredeyse olanaksızdır⁹. İnsanlar, bilimsel olarak ispat edemedikleri olgu ve olayları, dini inançları kaynak göstererek varlık dünyası içinde anlamlı bir yere oturtmaya çalışmışlardır. Yine insanlık tarihinde mitolojiden dine, çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere kadar hak veya batıl olarak tanımlanması fark etmeksizin, birçok dine inanma ve Tanrı'ya ibadet etme eylemi mevcuttur. Nitekim zaman içinde, insanın bir dine olan bağlılığının azalması veya artması söz konusu olmakla birlikte, insanın inanmaya olan ihtiyacı ve bu ihtiyaca cevap veren bir inanç sistemine yani dine duyduğu muhtaçlık, bütün zamanlarda açıkça görülebilmektedir¹⁰. Öyle ki ne kadar geriye gidilirse gidilsin, insanın var olduğu her yerde her hangi bir dine mensup olmayan bireylere rastlanmakla birlikte, dini olmayan bir toplum bu güne kadar görülmemiştir¹¹. Bu cümleden hareketle denilebilir ki, din insanoğlunun psikolojik temel bir ihtiyacıdır ve bu ihtiyacın ilk adımı söz konusu olan dine inanmakla başlamaktadır. Zira semavi dinlerin tümünde “inanmak” o dinin inanırları arasına girebilmek için ilk ve zorunlu olan adımdır. Dahası inanmak insan ruhu için ehemmiyetli bir histir ve bu his insanın kendisini yaratanın Tanrı olduğuna itikat etmesiyle başlamaktadır. Yine semavi dinlerin bildirdiğine göre Tanrı'nın yarattığı ilk insan Tanrı'ya ait olana el uzattığı için Cennetten kovulmuştur. Zira Hz. Âdem ve karısı Tanrı'nın onları men ettiği kutsal ağaca el uzatmışlar, böylece Tanrı'ya ve onun emirlerine karşı gelmişlerdir. Teologlar bu noktada insanoğlunun işlediği ilk günahın Tanrı'ya ait olana el uzatmak yani şirk koşmak olduğunu düşünmektedirler. Lakin pek çok bilim insanının üzerinde yoğunlaştığı bu hadise insanoğlunun ikinci günahı kabul edilebilir. Çünkü o ilk olarak Tanrı'ya olan inancını zedelemiştir. İnsanın Tanrı'sına dolayısıyla da Tanrı'sının emrine karşı gösterdiği itikatsızlık onu kutsal ağaca yönlendirmiştir. Yani insanoğlunun ilk günahı kutsal ağaca uzanması değil

⁸ Kutsal, kutsi, mukaddes; dinle ilgili olan, mübarek olan, dinî, dine ait; mübarek, aziz, muazzez, saygıdeğer, hürmete şayan, bozulmaması gereken vb. anlam katmanlarını kuşatan bir terimdir. Neredeyse tüm dinlerde insanların mutlak gaye olarak umdukları kurtuluşun “anahtarı” ya da vasıtası olarak kabul edilen tılsımlı kelime. bkz. Şevket Yavuz, “Modern Öncesi Ademden Post/Modern Bir Köye Evrilişte Kutsal'ın Arkeolojisine Yeniden Bakış”, *Milel ve Nihal* 4, S. 1, 2007, s. 78-79. (77-126)

⁹ Şinasi Gündüz, “Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos”, *Minel ve Nihal* 6, S.1, 2009, s. 10. (9-26)

¹⁰ Mehmet Akgül, *Mitoloji ve Din*, ed. Remzi Duran, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012, s. 30.

¹¹ Mustafa Keskin, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4, S. 2, 2004, s.7. (7-21)

Kılıç-Eser

inancını kaybetmesidir. Bu inançsızlık insanoğlunu gaflete düşürmüş ve ebedi Cennetten kovulmuştur. Belki de bu sebeple inanç; semavi dinlerin kutsal olan ilk adımı olarak tevdi edilmiştir. Lakin bu inanç insanoğlunun Hz. Âdem'den bu yana devam eden kesintisiz ömür çizgisinde zaman zaman büyük kırılmamalara uğramıştır. Cennetten kovulan atasının hatasının bedelini ödemek zorunda kalan insanlık bu dünya üzerinde kendisi için biçilen vakti geçirirken, önce kendisini yaratan Tanrı'sını kaybetmiş ve paganizm inancı sürecine girmiştir. Ardılından ise kendisini yaratan Tanrı'sını yeniden bulmak için büyük çaba göstermiştir. Nitekim Antik Yunan'dan günümüze insanın en önemli amacı (bir nevi onun evrende bulunma gereğini tespitiye yönelik bir çaba da olan) varlık ile ilgili tasavvurunu belirleme, onu bir temele dayandırmak olmuştur. Bu noktada, yaşadığı düzenin teşekkül ve işleyişini anlamaya çalışmak kadar bu düzeni inşa eden faktörün ne olduğu da önem arz etmiştir.¹² Kimi hallerde bu arayış onu kendisini var eden gerçek Tanrı'dan çok uzak noktalara götürmüş ve böylece panteizmin kökeni diyebileceğimiz Doğa Tanrıçılığı'nın temelleri atılmıştır. Buna göre doğa ve doğaya ait olan her şey bizzat tanrının kendisidir. İnsanlık; dağa, taşa, ateşe, suya, gök gürültüsüne, yağmura, güneşe, ağaca ve doğaya ait olan diğer tüm kudret sahibi unsurlara tapınmaya başlamıştır. Bu durum birtakım tezat inançların oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Lakin bu itikatların başlangıç tarihleri tam tespit edilememekle birlikte tarihi kaynaklara göre, insanoğlu Hz. İbrahim'in öğretisiyle Doğa Tanrıçılığı'nın öğretilerini reddedilmeye başlanmıştır. Böylelikle semavi dinlerin inkişaf ettiği bir noktada o güne kadar geniş bir inanır kitlesi bulunan Doğa Tanrıçılığı'nın düsturlarını da yerle bir etmiş ve bu ilkeler “batıl inanç” adlandırılmasıyla semavi dinlerin dışına itilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak her ne kadar eskiye dayanan bir kökene sahip olsalar da “batıl inanç” (superstition) kavramı değer içeren bir ifade olarak ancak medeniyetin ilerleyişi sonucunda, inanç biçimlerinin farklılaşması ile ortaya çıkmıştır. Zira henüz kurumlaşmasını tamamlayamamış organik halk dinlerinde batıl inanç kavramından söz edilemez ve bu yaklaşım aslında biz ve ötekiler söyleminin bir parçası durumundadır. Nitekim batıl inanç terimi genelde rakip inanışları, yani ötekini gayri meşru ve geçersiz olarak reddetmek amacıyla ya da bir dindeki aşırı, sapkın taraftarlığa atıfta bulunmak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, Batı toplumlarında batıl inanç kavramı, önceleri diğer dinleri dışlamada, sonraları ise Hıristiyanlığın ana ilkelerine uymayan inanç ve tavırlara yönelik

¹² Ergin Ögçem, “İnsan-Doğa İlişkisinde Ahlaki Bir Neden Olarak Tanrı Faktörü”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5, S. 8, 2016, s. 2951. (2950-2962)

Kılıç-Eser

kullanılırken, ülkemizde hak dine uygun olmayan inanç ve tutumları içeren normatif bir ifadelendirme olarak gözükmektedir¹³. Ancak M. Aslan'ın, öteki tarafından berikinin reddedilme çabasında doğduğunu söylediği batıl inançların bazı hallerde toplum düzeni için fayda sağladığını öne sürenler de bulunmaktadır. Bunlardan C. G. Jung, kriz durumlarında bireye yardımcı olduğunu düşündüğü batıl inançların aynı zamanda insanoğlunun varoluşuna anlam kattığı görüşündedir. Bu fikriyle pek çok bilim insanına karşı çıkan C. G. Jung, batıl inançlardan neden vazgeçmemiz gerektiğini vurgulamakta ve “*ayrıca bu düşüncelerin gerçek olmadığını nereden biliyoruz? Ben bu varsayımların aldanişlar olduğunu söylersem belki birçok kimse beni onaylar. Bu arada anlayamadıkları ise dinsel bir görüşün reddinin de en az kabulü kadar ispat edilemez olduğudur*” şeklinde bir izah getirerek batıl yaftası altında toplanan inançların neye göre batıl ya da boş olarak değerlendirildiğini sorgulamaktadır¹⁴.

2. Lohusalık Sendromunun Tıbbi Literatürdeki Yeri

Halkbiliminde yeni doğum yapmış kadına lohusa, söz konusu sürece de lohusalık denilmektedir. Latincesi Puerpera/Puerperium, Farçası Zaçe, Almancası Wöcherin olan lohusa kelimesi Yunancada Lehona (yatak) anlamına gelen kelimedenden türetilmiştir¹⁵. Doğum sonu dönem yani lohusalık süreci; fetüs ve plasentanın kadının rahminden ayrıldığı ilk anla başlayarak, üreme organlarının ve diğer vücut sistemlerinin gebelik öncesi durumuna dönüşüne kadar geçen yaklaşık altı haftalık süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde doğum yapan kadında önemli fizyolojik, sosyal ve duygusal değişimler meydana gelmektedir¹⁶. Söz konusu bu değişimler gerekli önlemler alınmadığı takdirde yeni doğum yapan kadının psikolojisi ve fizyolojisi üzerinde şiddetine bağlı olarak geri dönüşümü olmayan hasarlar bırakabilmektedir. Nitekim doğum sonrası (postpartum) sendrom olarak nitelendirilen bu süreç morbidite¹⁷ ve mortalite¹⁸ riski yüksek olan bir bozukluktur. Ayrıca bu süreç anneyi, bebeği, anne-bebek

¹³ Mustafa Aslan, “Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 2, S. 6, 2004, s.8-9. (9-34)

¹⁴ C. G. Jung, *İnsan ve Semboller*, s. 87.

¹⁵ Damla Çeliktaban, “Loğusa”, <https://hthayat.haberturk.com/yazarlar/damla-celiktaban/1050687-lohusa-mi-logusa-mi>, (20-07-2018/12:07)

¹⁶ Zehra Gölbaşı-Gamze Eğri, “Doğum Sonu Dönemde Annenin Bakımına Yönelik Yapılan Geleneksel Uygulamaları”, *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, S. 32, 2010, s. 277. (276-282) & Pelin Öcal-Onur Güralp, “Puerperium (Lohusalık)”, *Klinik Gelişim* 21, S. 1, 2008, s. 43. (43-46) & Çiğdem Gereklioğlu-Ahmet Gürhan Poçan-İbrahim Başhan, “Annelerin Doğum Sonrası Psikiyatrik Sorunları”, *Türkiye Klinikleri J Gynecol Obst*, S. 17, 2007, s. 126-127. (126-133)

¹⁷ Morbidite: aynı hastalığa tutulmuş olan insanlardan ölenlerin sağ kalanlara olan oranını belirleyen istatistik kavram.

¹⁸ Mortalite: Belirli bir bölgede, belirli bir nüfus ve zaman süresiyle ilişkili olarak gösterilen ölüm yüzdesi.

Kılıç-Eser

ilişkinin ve tüm aileyi olumsuz yönde etkileyebilir. Bütün bu nedenler son yıllarda doğum sonrası sendrom konusunda çok sayıda klinik ve epidemiyolojik¹⁹ araştırmanın yapılmasında etkili olmuştur²⁰.

Gerçekten de Postpartum Dönem’de kadınlarda psikiyatrik bozuklukların geliştiği, ilk kez 1858 yılında Victor Luis Marce tarafından öne sürülmüştür. Zira Postpartum Dönem, annede oluşan fizyolojik değişikliklerin yanında ebeveynliğe geçişin yaşandığı, yeni rollerin ve sorumlulukların üstlenildiği zor bir dönemdir. Ayrıca bireylerin cinsiyete bağlı depresyona girme oranlarına dair yapılan araştırmalar gösteriyor ki, kadınlar erkeklere oranla depresyona girme hususunda yaklaşık iki kat daha risk altındadırlar ve kadınlar için meydana gelen bu riski tetikleyen ana etkenlerden biri de Postpartum Dönem’dir. Nitekim kadınlar özellikle doğumdan sonraki ilk bir yıl psikiyatrik hastalıklar açısından anlamlı düzeyde risk altındadırlar. Birçok kadın gebelik ve doğumla birlikte bu değişimlere kolaylıkla uyum sağlarken, kadınların bir bölümünde ılımlı düzeyde psikiyatrik belirtiler, bir kısmında da hastaneye yatırılmayı gerektirecek düzeyde ağır psikiyatrik tablolar gelişebilmektedir. Tıbbi literatürde Postpartum Dönem’de ortaya çıkan duygu durum bozuklukları belirtilerin şiddetine, özelliklerine, tedavilerine ve prognozlarına göre üç ayrı grupta sınıflandırılmaktadırlar. Buna göre Postpartum Dönem’de meydana gelen psikolojik rahatsızlıklar; Annelik Hüznü (maternity blues), Postpartum (Doğum Sonrası) Depresyon ve Postpartum Psikoz olmak üzere başlıca üç grupta toplanmaktadır²¹.

Bunlar arasında şiddet bakımından en sığ olanı hiç şüphesiz Annelik Hüznü ya da Bebek Hüznü olarak adlandırılan ruhsal durumlardır. Nitekim pek çok kadında doğum sonrası dönemde, geçici ve kendini sınırlayıcı ruhsal durum değişiklikleri olabilmektedir. Annelik Hüznü genellikle doğum sonrası üçüncü ya da dördüncü günde ortaya çıkmaktadır; semptomlar geçici olup, ilk iki günden, ilk iki haftaya kadar sürebilmektedir. Semptomlar hafif düzeyde olduğundan, tablo kendini sınırlayıp müdahale gerektirmeyebilmektedir. Ayrıca tıbbi olarak Annelik Hüznü yaşayan vakalarda ilaç tedavisine gereksinim duyulmamaktadır. Belirtilerin şiddeti azalarak, genellikle iki hafta içerisinde ortadan kaybolmaktadır. Ancak belirtilerin beklenen süre içerisinde düzelmemesi durumunda vakanın Postpartum

¹⁹ Epidemiyolojik: Toplumdaki hastalık, kaza ve sağlık durumlarının ne kadar sıklıkla olduğunu araştıran tıp bilimidir.

²⁰ Ç. Gereklioğlu-A. G. Poçan-İ. Başhan, “Annelerin Doğum Sonrası Psikiyatrik Sorunları”, s. 127.

²¹ Kamile Marakoğlu-Saniye Özdemir-Selma Çivi, “Postpartum Depresyon”, *Türkiye Klinikleri J Med Sci* 29, S. 1, 2009, s. 207 (206-214).

Kılıç-Eser

Depresyon'a dönüşme riski ortaya çıkmaktadır²². Nitekim doğumdan sonraki ilk dört hafta içinde başlamakla birlikte bazı vakalarda ilk 3-6 aylar içinde ortaya çıktığı gözlenen Postpartum Depresyon'un kişi üzerinde yarattığı yıkım uzun yıllar sürebilmekte ve Annelik Hüznü'nden daha şiddetli belirtiler gösteren hastalık tedavi edilmediği durumlarda Postpartum Psikoza dönüşebilmektedir²³. Gerçekten de Postpartum Psikoz, doğum sonrası dönemde ortaya çıkan psikiyatrik bozuklukların en şiddetlisidir. Postpartum Psikoz sıklıkla depresyon, hezeyanlar ve annede kendisine ya da bebeğine zarar verme düşünceleri ile kendini göstermektedir. Maalesef bazı annelerin bu dönemde bu düşüncelerini eyleme dönüştürdükleri bir realitedir. Genellikle Postpartum Psikoz, doğumu takip eden 2-3 hafta içinde başlamakta ve 2-3 ay kadar sürebilmektedir. Klinik olarak hastalar yorgunluk, uykusuzluk ve dinlenememekten yakınmaktadırlar. Ağlama, duygusal değişim dönemleri olabilmektedir. İlerleyen süreçte ise şüphecilik, konfüzyon, dezorganize davranışlar, depersonalizasyon, dezoryantasyon, duygu durumunda artış veya şiddetli disfori, dağınıklık, mantıksız ifadeler, bebeğin sağlığı ile ilgili obsesif düşünceler ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca tüm hastaların %50'sinde hezeyan izlenirken, yaklaşık %25'inde de halüsinasyonun ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Görüldüğü gibi Postpartum Psikoz, acil tedavi gerektiren bir durumdur ve hastanın vakit kaybetmeden hastaneye yatırılarak değerlendirilmesi ve tedavi edilmesi gerekmektedir. Böylelikle hastanın kendisine veya bebeğe zarar vermesi önlenmelidir²⁴. Unutulmamalı ki, yapılan araştırmalar kadınlarda intihara bağlı ölümlerin %20 kadarının doğum sonrası döneme ait olduğunu göstermiştir. Ayrıca kadınlarda Postpartum Dönem'de kendine zarar verme düşüncesi intihar düşüncesinden daha yaygındır. Bu durum gebelikte ve doğum sonrası dönemde %5-14 oranında görülmektedir²⁵.

3. Lohusa Sendromunun Al Ana/ Alkarısı/Albastı Olarak Kültüre Yansıması

Yapılan araştırmalardan elde edilen verilere göre doğum sonrası psikolojik sorunlar yaşayan kadınlarda intihar riski yüksektir ve bu popülasyon içinde ikinci ölüm nedeni olarak tıp literatürüne girmiştir²⁶. Tıbbi camiada böylesi ehemmiyetli bir tablo ile karşımıza çıkan vakalar haliyle halkbilimi içinde binyıllardır sebebi ve izahı aranan bir sorun olarak zuhur

²² Özgür Erdem-Yasin Bez, "Doğum Sonrası Hüzün ve Doğum Sonrası Depresyon", *Konuralp Tıp Dergisi* 1, S. 1, 2009, s. 33. (32-37)

²³ Arzu Yıldırım- Rabia Hacıhasanoğlu- Papatya Karakurt, "Postpartum Depresyon ile Sosyal Destek Arasındaki İlişki ve Etkileyen Faktörler", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8, S.1, 2011 s. 33. (31-46).

²⁴ K. Marakoğlu-S. Özdemir-S. Çivi, "Postpartum Depresyon", s. 207.

²⁵ Ç. Gerekliloğlu-A. G. Poçan-İ. Başhan, "Annelerin Doğum Sonrası Psikiyatrik Sorunları", s. 127.

²⁶ Ç. Gerekliloğlu-A. G. Poçan-İ. Başhan, "Annelerin Doğum Sonrası Psikiyatrik Sorunları",s. 127.

Kılıç-Eser

etmiştir. Modern tıp öncesi doğum sonrası süreçte kadınların gösterdikleri bu tepkimelere getirilen izah ise mitolojide de yer edinmiş olan Albiz, Almış-Abası, Albıs, Almıs gibi kavramlar ile de ifade edilen Al Ana/Alkarısı/Albastıdır. Nitekim mitolojide Alkarısı, kötülükleri simgeleyen dişi ruhlara verilen bir isimdir. Halk arasında ve mitolojide yeni doğum yapmış kadınlara ve onların bebeklerine musallat olduğuna inanılan Alkarısı; çirkin, saçları dağınık, güçlü kuvvetli ve uzun boylu olarak tasvir edildiği gibi, dünyadaki en güzel kadından çok daha güzel olduğu şeklinde de tasavvur edilmiştir²⁷.

Dünyanın pek çok yerinde itikat edilen Alkarısı inancı Türk kültür ve inanç dünyasında da ciddi bir konuma oturmuştur. Buna göre doğum sonrası lohusa kadının yaşayacağı en büyük tehlike “Albasması”dır. Yani “Alkarısı”nı görmesidir. Nitekim Albasması; Alkarısı denen cinin meydana getirdiği lohusa hastalığıdır. Türk inançlarına göre doğum yapan kadın yedi gün süre ile yalnız bırakılmamalıdır. Aksi takdirde Alkarısı adlı cin gelir ve albastı hastalığını meydana getirir. İzahlara göre Albastı, uyuyan insanlara zarar verebilmekte ve onları boğmaya çalışmaktadır. Böyle bir durumda insanlar zar zor uyanmakta ve nefes almakta güçlük çekmektedirler. Netice olarak bu durum, “Albastı hastalığı” olarak isimlendirilmektedir²⁸. Tüm Türk dünyasında varlığına inanılan Albasması spesifik olarak Anadolu topraklarında farklı isimlerle de anılmaktadır. Buna göre Albasması; Elazığ’da “El karısı”, Erzurum’da Alkarısı, Malatya’da Hibilik, Bingöl’de Kapoz, Gaziantep’te Tepegöz şeklinde karşılık bulmuştur. Siirt, Batman, Bingöl ve Diyarbakır çevrelerinde benzer anlatımlar Pirevok, Pirebok, Piraboçık, Pirhevok adıyla bilinen dişi cadı ya da cin olarak tanımlanır²⁹.

Albasması hastalığı yaşayanların tariflerine göre Alkarısı, genellikle kırmızı-siyah renkleri içinde barındıran uzun bir elbise giymektedir. Genellikle “sarı albastı” ve “kara albastı” şeklinde görülmektedir. Sarı albastı sarışın bir kadın görünümünde olup, keçi ve tilki suretinde gözükebilmektedir. Kara albastı ise daha ağırbaşlı, ciddi olup, keçi, tilki, kedi, köpek, buzağı, örümcek, kuş gibi çeşitli şekillerde görünmekle birlikte daha çok, uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde bir dudağı gökte, çıplak gezen, çok büyük göğüslü, tepesinde gözü olan çok çirkin, al

²⁷ Mehmet Alparslan Küçük, “Geleneksel Türk Dini’ndeki ‘Ana / Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bakış”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, S.1, 2013, s.121. (105-134)

²⁸ M. A. Küçük, “Geleneksel Türk Dini’ndeki ‘Ana / Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bakış”, s. 121-122.

²⁹Daha geniş bilgi için bkz. Deniz Beyaz, “Doğum Ritüelinin Demonik Varlığı: Gelincik Basması”, *III. Uluslararası Genç Halkbilimciler Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, ed. Metin Özarlan, 2017. (39-46)

Kılıç-Eser

gömlek giyen bir varlık olarak telakki edilmektedir. İnanişâ göre lohusalara musallat olan bu kötü ruhu yakalamak için elbisesinin yakasına bir iğne saplamak gerekmektedir³⁰. Ayrıca Türk halk kültüründe Alkarısı'nın ana karnındaki ceninleri de korkuttuğu düşünülmektedir³¹.

Anadolu'nun pek çok bölgesinde olduğu gibi Nevşehir Çat Kasabası'nda da yaygın bir inaniş olan Albasması'nın özellikle doğum esnasında çok kan kaybeden kadınlarda meydana geldiği düşünülmektedir. Ayrıca Albasması'ndan korunmak için bölgede "al ocağı" mevcuttur. Lohusa kadın için al ocağından kırmızı bir bez ya da al ocağı olan kişinin herhangi bir eşyası alınır ve lohusa kadının üzerine örtülür. Böylece lohusanın korunduğuna inanılır. Bölgede Albasmasına karşı kullanılan en etkili yöntem lohusa kadının eşine ait olan herhangi bir eşyayı (ceket, gömlek, hırka, atkı...vb) yanında bulundurmasıdır. Alkarısı'nın erkek olan yere gelmediğine inanan yöre kadınları bu yöntemi sıklıkla uygulamaktadırlar. Ayrıca Nevşehir Çat Kasabası'ndan farklı olarak Anadolu'nun pek çok yerinde küçük farklılıklar bulunmakla birlikte Alkarısı'ndan korunmak için belli başlı uygulamalar yapılmaktadır. Albasması'na karşı alınan ilk ve en önemli tedbir hiç şüphesiz lohusa kadının ve yeni doğanın yalnız bırakılmamasıdır. Fakat bu tedbiri uygulamak her zaman mümkün olmamaktadır. Lohusa ve bebeğini devamlı, hiç olmazsa 40 gün gece gündüz, beklemek veya bekleyecek birini bulmak çok zordur. Çünkü bekleyicilerin hiç uyumamalarına imkân yoktur. Alkarısı ise bu gibi durumları beklemekte ve ilk fırsatta lohusayı veya çocuğunu basmaktadır. Albasması'na karşı geliştirilen bir diğer önlem ise lohusanın bulunduğu odada ateş yakmaktır³². Anadolu'nun pek çok yerinde tıpkı Nevşehir Çat Kasabası örneğinde olduğu gibi lohusaya "Ocaklı Takkesi" veya "Gömleği" giydirilmektedir. Ayrıca bazı yörelerde lohusa ile bebeğine kırmızı beze bağlanmış altın takıldığı gibi, alkurdele ile alyazma bağlandığı da görülmektedir. Bunlarla birlikte lohusayı Alkarısı'ndan korumak adına annenin ve bebeğin bulunduğu odaya; süpürge, elek, ayna, orak, bıçak, maşa, kurgu, ocaklı kılıcı, demir aygıt, erkek pantolonu veya yeleği, at yuları, sarımsak, çörek otu, mavi boncuk konulmaktadır. Görüldüğü gibi yukarıda zikredilen korunma yöntemlerinin neredeyse tümü Şamanizim itikadıyla bağıntılı uygulamalardır. Bunların yanı sıra İslamiyet'in Türkler arasında yaygınlaşması ile birlikte Alkarısı'na karşı İslami önlemler de alınmaya çalışılmıştır ki,

³⁰ M. A. Küçük, "Geleneksel Türk Dini'ndeki 'Ana / Dişil Ruhlar'a Mitolojik Açıdan Bakış", s.121-122.

³¹ Mehmet Yılmaz, "Ermeni Mitolojisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 43, 2010. s. 95. (93-104)

³² Orhan Acıpayamlı, *Untersuchungen Überal Und Al-Frau In Der Türkischen Volkslitertur*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1962, s. 173.

Kılıç-Eser

bunların başında lohusa ve yeni doğanın bulunduğu odada Kuran-ı Kerim okumak gelmektedir. Tüm bunlarla birlikte alınan tedbirlere dair yapılan uygulamalarda Şamanizm ve İslamiyet'in mürekkebinden oluşan uygulamalar da görülmektedir. Buna göre bazı yörelerde Albasması'na karşı lohusa ile bebeğinin yataklarının etrafı Ayetül Kürsî okunurken, organla çevrilmektedir. Böylesi bir uygulama sihirselsel bir hareket olarak kabul edilmekte ve İslamiyet ile herhangi bir alakası bulunmamaktadır. Tüm bu tedbirlere rağmen uygulamalar esnasında herhangi bir eksiklik veya aksama olduğu takdirde Alkarısı'nın, lohusa veya bebeğini bastığına inanılmaktadır. Bu durum karşısında derhal geleneksel sağaltma çarelerine başvurulmaktadır. Geleneksel tedavi yöntemlerinin başında "Al Ocağı" uygulaması gelmektedir. Bununla birlikte lohusanın başucunda özellikle demir eşyaları birbirine vurarak gürültü yapılmaktadır. Nitekim inanışa göre Alkarısı demir sesinden korkmaktadır. Bu uygulamanın altında ise hiç şüphesiz demirin Türkler için kutsal bir maden olduğu izahı yatmaktadır. Ayrıca tedavi yöntemlerinden bir diğeri de Albasan'ın üzerine dökülen arpalar odaya alınan bir ata yedirilmektedir. Bu uygulama sırasında Alkarısı, kırmızı renkten korktuğu için al at kullanılmaktadır. Anadolu'da Albasması'na karşı uygulanan bir diğer tedavi yöntemi ise "hoca" ile yapılan sağaltmalardır. Ancak ilk bakışta burada dinsel bir esas varmış gibi görünse de aslında hoca, yere bıçak ile daire çizmekle sihirselsel bir işlem gerçekleştirmektedir. Bu görüş bize, hoca ile duanın, bıçak ile sağaltma usulüne sonradan girdiğini anlatmağa yetmektedir. Nihayetinde itikada göre tüm bu tedavi/sağıtma yöntemlerine karşılık vermeyen lohusa Albasması'ndan kurtulamazsa hayatını kaybedecektir³³.

Netice olarak bugün modern tıbbın şiddetine göre üç sınıfa ayırarak irdelediği ve Postpartum (doğum sonrası) Sendrom adı verilen lohusalık döneminde yaşanan psikolojik tepkimelere halkbilimi Albasması demiş ve hemen hemen her toplumda görülen bu vakaya el yordamıyla çareler, kaçınmalar ya da tedavi/sağıtma yöntemleri üretilmeye çalışmıştır. Zira itikada göre lohusa kadınlarda meydana gelen bu hal değişimlerinin yegâne sebebi dişi bir şeytanın/cinin işidir ve söz konusu olan bu kötülükçü gücün yazılı kaynaklarda görülen ilk kökeni ise Sumerlilere dayanmaktadır.

4. Lohusa Sendromunun Mezopotamya'daki Kökeni: Lilith Gerçeği

³³ O. Acıpayamlı, Untersuchungen Überal Und Al-Frau In Der Türkischen Volksliteratur, s. 173-175.

Kılıç-Eser

Alkarısı, albastı ya da değişik yörelerde değişik adlarla karşımıza çıkan ve yeni doğum yapmış olan kadına ve bebeğine zarar verdiği düşünülen bu gücün kadını özellikler taşıdığı düşünülmektedir. Nitekim al, albastı, özellikle de alkarısı, alanası, alkızı gibi isimler bu varlığın kadın olduğunu göstermektedir. Albasması'nı tecrübe eden hastaların tasvirlerinde adı geçen ruh, çoğunlukla cadı kadın kimliğiyle kendini göstermektedir. Bilim insanları bu dışılıkçı kötü ruhsal gücün kökenlerinin Sumerlere dayandığını belgelendirmektedirler. Nitekim tarihi bulgulardan edinilen bilgiler alruhu inanişinin Sumerlerde de bulunduğunu belirtmektedir. Zira araştırmacılar “al” kelimesini Sumerlerin ALU kelimesine bağlamak suretiyle, alruhu inanişinin Sumerlerden geldiğini iddia etmekte ve bu ruhun yeni doğan bebeklere ve lohusa kadınlara musallat olan ve bebekleri öldüren Lilith figürüyle bağdaştırmaktadırlar³⁴. Ancak kadın fizyolojisiyle yakından bağıntılı olan ve tedavi edilmediği takdirde ölüme neticelenecek sonuçlar doğuran postpartum sendrom gerçeğinin tarihsel temeline inilmek istenildiğinde ulaşılabilecek olan zaman dilimi hiç şüphesiz ilk kadının doğurganlığı ile başlayacaktır. Lakin tarih ilim dalının başlangıç sürecini ve müdahil olabileceği sahayı yazı ve yazılı belgenin varlığına bağlayarak onu kısırlaştırılan modern dönem bilginlerinin çizdiği çerçeve dâhilinde bir cümle kurmak gerekirse Türk toplumunda Alkarısı olarak karşılık bulan dişil kötülükçü ruh ilk defa yazının yaratıcısı olan Sumerlilerin Gılgamış Destanı'nda Lilith ismiyle karşımıza çıkmaktadır denilebilir. Ancak Sumer kültüründe Gılgamış Destanı dışında başka hiçbir anlatıda rastlanılmayan Lilith³⁵'in yazılı dönem öncesinde de Mezopotamya kültüründe ve teolojisinde ehemmiyetli bir noktaya sahip olduğunu düşünmekteyiz. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi kadın ve kadının doğurganlığı kadar eski olan bu realite salt yazıya bağlı bir gerçek olmayacak kadar insanoğlunun yaşam düzleminde önem kazanmıştır. Lakin meseleye yazılı kaynaklardan hareketle bir izah getirilmek istendiğinde başvuru yapılacak olan ilk kaynak Gılgamış Destanıdır. Bilim dünyası uzunca bir süre Gılgamış Destanı'nı on bir tabletlik bir yapıt olarak kabul etmiştir. Ancak Ur kazıları neticesinde destana ait olduğu düşünülen ve M.Ö. 2. bin yılda yazılmış olan bir tablet daha ele geçirilmiştir. “Gılgamış, Enkidu ve Yeraltı Dünyası” adını taşıyan bu tablet akış yönünden destanı bozsa da muhteva yönünden Gılgamış Destanı ile uyumlu olması sebebiyle söz konusu destanın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Metin asıl konu ile ilgili olamayan yirmi yedi satırlık bir girişle başlamakta ve ardından da Fırat Nehri kıyısında yetişen

³⁴ Cemile Akyıldız Ercan, “Mitolojide Çocuk Katili Kadınlar: Lilith, Lamia, Medea”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks* 5, S.1, 2013, s. 95. (89-103).

³⁵ V. Zingsem, *Lilith*, s. 21.

Kılıç-Eser

“Huluppu Ağacı”³⁶ kıstasıyla devam etmektedir³⁷. Buna göre tabletin ilgili kısmının tercümesi şu şekildedir:

“bir zamanlar bir huluppu ağacı vardı. Sularıyla beslendiği Fırat Irmağı'nın kenarına dikilmişti. Ama Güney Rüzgârı onu kökünden söküp çıkardı ve ağaç ırmağın sularıyla sürüklendi. O sıra oradan geçmekte olan gök-tanrıça İnanna ağacı alıp anu tapınağın merkezi Uruk'a getirdi ve kendi kutsal bahçesine dikti. Ona binbir özenle baktı. Çünkü ağaç büyüdüğü zaman kerestesinden kendisi için bir iskemle ve sedir yapmayı tasarlıyordu. Yıllar geçti ağaç olgunlaştı ve büyüdü. Ama İnanna ağacı kesmek istediğinde bunun hiç de kolay olmadığını anladı. Çünkü ağacın dibine “Çekicilikten Nasibini Almamış” yılan yuva yapmıştı. Tepesine Zu-kuşu yavrusunu koymuş, dallarına da harabe hizmetçisi Lilith evini kurmuştu. Her zaman şen, güler yüzlü olan genç tanrıça zavallı İnanna bunu görünce acı gözyaşları döktü. Ve tan yeri ağarıp da kardeşi güneş-tanrısı Utu uykusundan uyanınca, İnanna ona huluppu ağacının başına gelenleri anlattı. Sumer kahramanı Gılgamış, İnanna'nın sızlanmalarını duyup onun yardımına koştu. Elli mina'lık zırhını kuşandı ve yedi talent yedi mina'lık yol baltasıyla ağacın dibindeki “çekicilikten nasibini almamış” yılanı öldürdü. Bunun üzerine Zu-kuşu yavrusuyla dağa kaçtı ve Lilith evini yıkıp, arkasına bile bakmadan avlanmaya alışkın olduğu harabelere kaçtı³⁸.

Görüldüğü gibi Lilith Sumer metinlerine “Harabelerin Hizmetçisi” sıfatıyla yansımıştır. Burada kasıt gören ifadeden Lilith'in Sumer toplumunda ölümle bağdaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında Lilith'in cinsiyetine ya da yaşamsal dünyada sahip olduğu diğer herhangi bir misyonuna değinilmemiştir.

Toplumsal şuur mitoloji kahramanını zaman içerisinde yücelterek onu olgunluk çağına ulaştırmaktadır. Bu çağ söz konusu kahramanın yaratıldığı toplum nezdinde erişebileceği en popüler süreçtir. Ardılından ise, itibar açısından zirve noktasına erişmiş olan kahraman ilerleyen zaman karşısında zayıf düşerek toplum nezdinde popülaritesini yitirmekte ve salt söylence olarak hatırlarda yaşamaya devam etmekte ya da tamamen yok olmaktadır. Nitekim çok az mitolojik kahraman vardır ki, bu sürecin akıbetinden kendini koruyabilmeyi

³⁶ R. Patai, “Huluppu Ağacı”nın bir tür söğüt ağacı olduğunu söylemektedir. Bkz. Raphael Patai, “Lilith”, *The Journal of American Folklore* 77, S. 306, 1964, s. 295. (295-314)

³⁷ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sumer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998 Ankara, s. 168-169. & İsmail Gezgin, *Gılgamış*, Alfa Yayınları, İstanbul 2009, s.113.

³⁸ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 69-72.

Kılıç-Eser

başarmıştır. İşte bunlardan biri de hiç şüphesiz Lilith'dir. Zira toplum hayatına mitolojik bir anlatı içerisinde silik bir figüran olarak dâhil olan Lilith; zaman içerisinde kendini yaratan toplumun mitolojik anlatısı içerisinde sıyrılarak, kendisine biçilen kimliği pekiştirmiş ve farklı meziyetleri bünyesine dâhil ederek daha sağlam bir karakter olarak figüranlıktan başrol safhasına geçiş yapmıştır. Gerçekten de Gilgamiş Destanı'nda salt "Harabelerin Hizmetçisi" olarak nitelendirilen Lilith Sumer toplumunun görsel sanatına daha farklı özellikleriyle ve ihtişamlı bir biçimde yansımıştır. Nitekim Lilith'e dair ilk görsel betimleme de tıpkı yazılı kaynağının kökeni gibi Sumerlilere aittir. Ancak Sumer yazılı kaynaklarında sınırlı geçen Lilith aynı şekilde görsel kaynaklara da nadir yansımıştır. Öyle ki, M.Ö. 2. yüzyıldan kalma kilden bir kabartma dışında Lilith'in Sumer toplumunda tasvir edilmiş başka bir görseline henüz rastlanılmamıştır. Ayrıca orijinal boyutu 37*49,5*4.8 cm olan ve uzun yıllar "Burney Rölyefi"³⁹ olarak adlandırılan eserin üzerindeki tasvirin net olarak Lilith'e ait olduğunu iddia edenler olduğu gibi, bu görüşe itiraz edenler de bulunmaktadır. Zira yaklaşık olarak M.Ö. 1800-1750 yıllarına tarihlenen rölyefte hiçbir şekilde yazı kullanılmamış ve Lilith ibaresi nakşedilmemiştir. İlk olarak nerede gün yüzüne çıkarıldığı bilinmeyen ve muhtemelen tarihi eser kaçakçıları yoluyla 1924'te İngiltere'ye ulaşan rölyef ilk olarak 1933'te British Museum'a bilimsel test için geçici bir süreliğine emanet edilmiştir. Rölyef hakkındaki ilk bilimsel yayın 1936'da Illustrated London News'de yayımlanmıştır. Uzun yıllar özel koleksiyonlarda muhafaza edilen Burney Rölyefi 2003 yılında British Museum 250. yıldönümü onuruna müzenin envanterine "Gecenin Kraliçesi" adını alarak dâhil edilmiştir. British Museum Direktörü ve Mütevelli Heyeti tarafından oluşturulan raporda rölyef üzerindeki figürün, Mezopotamya'nın aşk ve savaş tanrıçası İştar'a ya da İştar'ın kız kardeşi ve rakibi, Yeraltı Dünyası'nın yöneticisi tanrıça Ereşkigal'e ya da Sumer mitolojisinde veya Eski Ahit'te Lilith olarak geçen dişi şeytana ait olabileceği yönünde bir rapor hazırlanmıştır. Bunlar arasında rölyefin Lilith'i temsil ettiğini özellikle vurgulayanlar olmuştur. Ayrıca rölyefin muhtemelen bir Sumer tapınağı için yapıldığı ve orada muhafaza edildiği düşünülmektedir. Ayrıca rölyefin arka planının siyah renge boyanmış olması onun gece ile ilişkilendirilmesinin nedeni olmuştur. Pişmiş kil üzerine nakşedilen oldukça güzel, kıvrımlı ve çıplak olan kadın figürü ise yapıldığı dönemde sanatçısı tarafından kırmızıya boyanmıştır⁴⁰.

³⁹ 2003 yılına kadar koleksiyoncular tarafından muhafaza edilen parça ilk sahibi olan Sydney Burney'e atfen Burney Rölyefi olarak adlandırılmıştır. Bkz. V. Zingsem, *Lilith*, s. 28.

⁴⁰ <https://tr.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/ancient-near-east1/babylonian/a/the-queen-of-the-night-relief>

Söz konusu bu görsel betimleme sanatsal güzelliğinin yanı sıra içerisinde barındırdığı birbirinden önemli sembol değeri ile büyük bir görsel ve zihinsel şölen sunmaktadır. Lakin bünyesinde birden fazla simgesel motifi barındıran bu rölyefin şifrelerinin çözülebilmesi ve yalın bir dil halinde anlattıklarının tam olarak aktarılabilmesi mümkün görünmemektedir. Nitekim bir sözcük ya da resim, açık olan ve ilk bakışta anlaşılabilenden daha fazla anlam içerdiği zaman simgesel hale gelmektedir. O zaman tam olarak tanımlanamayan, bilinmeyen, daha geniş, “bilinçdışı” bir yön kazanmış olmaktadır. Bunun tanımlanması ve açıklanması umulamaz bir hal almaktadır. Öyle ki, insan aklı böylesi simgeler bütününi araştırırken, mantığın kavrayabileceğinden daha ötedeki kimi düşüncelere de ulaşmaktadır⁴¹. Gerçekten de Gecenin Kraliçesi Rölyefi’nde başının üzerinde boynuzlu bir taç barındıran kadının Sumer toplumunda bir tanrıça olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Zira M. Tosun, Sumer ve Babil toplumlarında boynuzlu taç kullanma hakkının tanrılar katına ait olduğunu söylemektedir⁴². Dua pozisyonu olarak kaldırmış olduğu ellerinde ise “yaşamı” sembolleştirilen iki halka tutmaktadır. Yaşamı sembolize eden benzer motif birçok farklı toplumda da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Eski Mısır sanatında görülen, kuyruğunu ısırarak halka şeklini alan yılan motifi yani “uroborus” da buna benzer özellikleri taşımaktadır. Ayrıca bu simgeye Roma’dan Hindistan’a, Mısır’dan Çin’e kadar geniş bir coğrafyada rastlanılmakta ve genel olarak ebedi dönüşü, döngüsel zamanı ve yaşamı, bölünmezliği bununla birlikte de sonsuzluğu simgelediğine inanılmaktadır. Budistler de bu çember sembolünü “samsara” döngüsüyle⁴³ özdeşleştirmişlerdir⁴⁴. Bununla birlikte yapılan çalışmalar göstermiştir ki, bazı doğu krallarının taht odaları daire biçimindedir. Taht odalarının, tahtların ve hatta tapınakların bu dönme kavramı “güneş”in varsayılan dönüşüyle ilişkilendirilmiştir. Bizim için ilginç olan şey ise Eskiçağ toplumlarında bu astral salonların adaletin yerine getirildiği mahkeme salonları olarak kullanılmış olmasıdır⁴⁵. Bilindiği gibi Mezopotamya teolojisinde adaleti yerine getirecek olan hiç şüphesiz tanrının kendisidir. Bu da böylesi bir izahtan söz konusu

⁴¹ C. G. Jung, *İnsan ve Semboller*, s. 20-21.

⁴² Mebrure Tosun, “Sumer-Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 18, S. 3-4, 1960, s. 263. (261-272).

⁴³ James W. Boyd, “Symbols of Evil in Buddhism”, *The Journal of Asian Studies* 31, S. 1, 1971, s. 69. (63-75)

⁴⁴ Yusuf Kılıç-Elvan Eser, “Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4, S. 13, 2017, s. 145. (122-156)

⁴⁵ Fiorella Imperati, *Hitit Yasaları*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara 1992, s. 279-280.

Kılıç-Eser

olan rölyefin üzerindeki figürün yaşamı ve adaleti temsil eden bir tanrıçaya ait olduğu fikrini pekiştirmektedir.

Kabartmada en baskın olan sembol değeri ise hiç şüphesiz ki, hayvanlardır. Buna göre Lilith olduğu düşünülen kadın iki aslandan oluşan bir tahtın üstünde ayakta durmaktadır. Birçok toplumda aslanın, hayvanların en güçlüsü ve “kralı” olarak kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca aslan, güneş ve altın renkleri ile özdeşleştirilmiştir. Bu anlamda her zaman güçlü bir egemenlik simgesi olmuştur. Başta aslan olmak üzere, hayvan figürlerine atfedilen anlam ve özelliklerden dolayı bu betimlemeler tanrıların ve kralların simgeleri olmuştur⁴⁶.

Rölyef üzerinde hatırı sayılır ehemmiyeti olan bir diğer hayvan sembolü de baykuştur. Zira tüm dişiliği ile endam eden kadının ayakları bir baykuşun pençeleriyle denk tasvir edilirken, her iki yanında da aynı ebatta iki ayrı baykuş ana karaktere eşit mesafede durarak eşlik etmektedir. Baykuşun Yunan mitolojisinde “Athena kuşu” olarak uğur simgesi sayıldığı görülmektedir. Athena, Yunan mitolojisinde babası Zeus’un başından zuhur eden aklın ve zekânın tanrıçası olarak kabul edilmektedir. Yine Yunan mitolojisinde baykuş, akli ve güzel sanatları simgelemektedir. Ancak baykuş Roma coğrafyasına geçerken, misyon değiştirmiş ve ötüşü ölüm haberi sayılan uğursuzluk ve yıkım sembolüne dönüşmüştür. Nitekim Roma’da Augustus, Aurelius ve Sezar’ın ölümlerinin baykuşun ötüşüyle bildirildiği inancı mevcuttur. Aynı şekilde baykuşun düşte görülmesi de kötü talih olarak yorumlanmıştır. Roma İmparatorluğu’nun kültür mirasçısı olarak kabul edilen Avrupa toplumlarında da baykuş cadılıkla ve uğursuzlukla ilişkilendirilmiştir. Avrupa’dan hareketle Amerika folkloruna geçen baykuş kötü alnyazısı ve ölüm diye anlam kazanmıştır. Ayrıca İskoçlar baykuşu gündüz gördükleri takdirde bir uğursuzluğun yaklaştığına iman etmişlerdir. Galliler ise baykuş ötüşüne iki anlam vermişlerdir; ya biri ölecektir ya da bir kız bakireliğini yitirecektir. Baykuş, eski Mısırlılarda ve Hintlilerde de ölüm kuşudur. Çinlilerde baykuş görmek felakete alâmettir, mutluluk ve servet habercisi ankanın karşıtıdır çünkü o karanlığı simgeler⁴⁷. Bu izahlardan hareketle denilebilir ki baykuş simgesi de tıpkı Lilith figürünün toplumsal zihnin zamansal çizelgesinde kendisine çizdiği karakteristik yükselen çizgiye istinaden daha inişli-çıkışlı ve

⁴⁶ Sezer Cihaner Keser- Hale Telli, “Eskiçağda Dinsel Ve İdeolojik Söylemlerin Anıtsal Kaya Yontularında Görselleşmesi”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12, S. 3, s. 614. (607-630)

⁴⁷ Sevda Gülakan Kaman, “Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10, S. 8, 2015, s. 1139-1140. (1137-1154)

Kılıç-Eser

istikrarsız bir düzlemde varlığını bugüne kadar muhafaza etmiştir. Tüm bunlarla birlikte Gecenin Kraliçesi Rölyefi üzerinde yer alan kadının ayaklarının da baykuş pençesi şeklinde tasvir edildiği görülmektedir. A.L. Gourhan pençe motifinin kadını ve kadının jenal organını temsil ettiğini söylemektedir. Ayrıca kadının kuş ile eşleştirildiği figürler M.Ö. 21.000'den başlayarak her şeyin yumurtadan doğduğuna inanan toplumlar için ehemmiyetli bir sembol olmuştur⁴⁸. Lilith ayrıca vahşi bir hayvanı andıran kanatlarıyla da ayrı bir görkeme ve kudrete işaret etmektedir.

Mezopotamya coğrafyasında Lilith ile ilgili Gecenin Kraliçesi Rölyefi dışında Pensilvanya Üniversitesi tarafından Nippur'da yürütülen kazılar neticesinde Irak'taki modern Hilla'nın yaklaşık elli kilometre güneydoğusunda çok sayıda dua ve sihir metninin nakşedildiği çanak parçaları ele geçirilmiştir. Bunlar daha çok Lilith'e karşı yöneltmiş sihir metinlerini içermektedir. Çanakların tarihleri ise yaklaşık olarak M.Ö. 600'ü işaret etmektedir. Dahası yapılan incelemeler bu çanak parçalarının Yahudilere ait olduğunu göstermektedir. Zira M.Ö. 6. yüzyılda Nippur'da yaşayan önemli bir Yahudi kolonisinin varlığı bilinmektedir⁴⁹. Bu çanak parçalarının üzerinde yer alan ve korumaya yönelik olan dua metinleri Lilith'in artık teolojik olarak da farklı bir konuma yükseltildiğinin kanıtı durumundadır. Böylelikle o, salt "Harabelerin Bekçisi" olma özelliğinden sıyrılarak daha ehemmiyetli ve daha kutsal bir noktaya getirilmiştir. Ancak Lilith en büyük ününü hiç şüphesiz ki, Yahudi teolojisi içinde Hz. Adem'in ilk karısı olarak anılmaya başladığında kazanmıştır.

5. Yahudilik İtikadında Lilith

Pagan inanç içerisinde doğmuş olan Lilith ilerleyen süreçte tek tanrı itikadının içinde de yer edinmiştir. Ona bu misyonu yükleyen ise bizatihi Yahudi din adamları olmuştur. Ulaşılabilen en erken tarihi M.Ö. 2000'ler olan Lilith bu kez de M.Ö. 600'de kimlik değiştirerek daha karizmatik ve daha kararlı olarak Yahudilik itikadı içinde geri dönmüştür denilebilir. Bu yeni kimliğe geçiş Yahudi teolojisi içinde de tedrici bir biçimde gerçekleşmiştir. İlk olarak M.Ö. 500'lerde derlenmiş olan Babil Talmudu mısraları arasında karşımıza çıkan Lilith burada dört kez zikredilmiştir, ancak bu bahislerin hiç birinde Hz. Adem'in karısı olarak adlandırılmamıştır. Niddah 24b, de Lilith'in kanatları olduğuna ve

⁴⁸ M. Ateş, Mitolojiler ve Semboller, s. 94-95.

⁴⁹ R. Patai, "Lilith", s. 297.

Kılıç-Eser

hamileleri etkileyebildiğine değinilirken; Bava Batra 73a, da ise Lilith'in oğlu Hurmin'den bahsedilmektedir⁵⁰. Eruvin 100b, Lilith'i uzun saçlı bir şeytan olarak tasvir etmektedir⁵¹. Shabbat 151 b, de ise bir evde yalnız uyuyan herkesin şeytani ruh Lilith tarafından ele geçirileceği⁵² söylenmektedir. Söz konusu bu bahsi pekiştirmesi adına Erubin 18b de yer alan ve Talmud'da Lilith'e dair Sumer yazılı ve görsel tasvirlerinden farklı olarak zikredilmiş en dikkat çekici izah ise şu mısralarda aktarılmıştır. Buna göre; *“Haham Jeremia ben Eleazar “İlk insan olan Âdem Havva'dan ayrıldığı o yıllarda (Cennetten kovulduktan sonra) gulyabanilerin, iblislerin ve Lilin'in babası oldu dedi. Haham Meir ise Âdem çok dindar ve dünyaya ölüm gelmesine neden olduğunu bulan ilk insan 130 yıl oruç tuttu, 130 yıl karısından ayrı kaldı ve 130 yıl incir yaprakları giydi. Burada bahsedilen kötü ruhların babası olma ıslak rüyaların sonucu ortaya çıktı” diyerek Lilit'in Rabbi Hanina'nın söylediği gibi rüyada erkeklere musallat olduğuna işaret etmektedir. Burada kullanılan Lilin, Lilit'in çoğuludur”* denmektedir⁵³. Talmud'da yer alan bu anlatı ve daha fazlası detaylarıyla Kabalistik⁵⁴ öğretinin kitabı Sohar'da da yer almıştır. Buna göre Kabala yandaşları Lilith'i bir fahişe olarak nitelendirmişlerdir. Tabi ki, böylesi bir fahişenin ilk kurbanı da tanrının suretinde çamurdan yaratılmış olan Hz. Adem'dir. Sohar, I, 54b Hz. Adem'in ilk günahından sonra günahının kefaletini 130 yıl cinsel perhiz yaparak ödemek niyetinde olduğu yazmaktadır.

Yine Sohar, I, 19b'de Lilith'in gece boyunca insanoğlunun arasında dolaştığını ve onların kendilerini kirletecek kadar çok onları rahatsız ettiğini bildirmektedir. Ayrıca ne zaman bir evde yalnız uyuyan insanlar olursa onların üzerine uçarak onlarda arzu uyandırdığını ve üzerlerine abanarak döllendiğini yazmaktadır. Bu birleşimle birlikte insanoğluna türlü hastalıkların yayıldığını ve bu olayın ay küçülürken, olduğunu zikretmektedir. Ayrıca Babil Talmudu Shabbat 151 b'de yapılan; bir erkeğin bir evde yalnız uyumaması gerektiğine dair ikaz M.S. 1. yüzyıl Yahudi din bilgini Haham Hanina tarafından da yinelenmektedir⁵⁵.

⁵⁰https://www.sefaria.org/Bava_Batra.73a.11?lang=bi&with=all&lang2=en

⁵¹ <https://www.sefaria.org/Eruvin.100b?lang=bi>

⁵² <https://www.sefaria.org/Shabbat.151b.10?lang=bi&with=all&lang2=en>

⁵³ Asife Ünal, “Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi”, *ÇÜİFD* 17, S. 2, 2017, s. 108. (103-115)

⁵⁴ Kabala'nın kelime anlamı “gelenek”tir. Kuşaktan kuşağa, ağızdan ağza geçerek yayılan *[faktarılan]* dini sınırlar anlamına gelir. 11. yüzyıldan beri Yahudi mistisizm akımlarının toplu adı olarak kullanılmaktadır... İbrani alfabesindeki her harfe bir sayı eşleştirilerek anlamlar çıkartılır. Bu İslamiyet'te Hurufilere ve ebced hesabına tekabül eder. Sohar ise Kabala'nın klasik kitabıdır. Bkz. Sohar: <http://www.bilimfelsefedin.org/?p=215>

⁵⁵ R. Patai, “Lilith”, s. 297.

Kılıç-Eser

Lilith'e dair, Babil Talmudu'nda ve Sohar'da yer alan bu izahlardan anlaşıldığı kadarıyla Yahudi geleneği Lilith'i küçük çocuklara ve hamile kadınlara saldırmaya hevesli bir şeytan olarak tanımlamaktadır. Bu da Nippur kazıları sırasında ele geçirilen çanak parçalarının üzerindeki korunma dualarını açıklamaktadır. Anlaşılan o ki, Yahudi toplumunda Lilith'e dair yapılan tılsımlar geleneksel olarak doğum yapan kadınların yataklarına asılmaktaydı⁵⁶. Bugün bu uygulamanın pek çok benzerine Anadolu coğrafyasında da rastlanılmaktadır. Nitekim Türk-İslam kültürü çevresinde yeni doğanı olumsuzluklardan (albasması, kenafir göz, nazar, haset...vb) korumak için üzerine küçük bir iğneye iliştirilmiş; cevşen, nazar boncuğu, gök boncuk, ayna, okunmuş çörek otu ya da iğde dalı gibi materyaller takma geleneği yaygındır. Anlaşılan o ki, bu uygulamaların kökenini de Lilith'e kadar götürmek mümkündür.

Dahası Babil Talmud'unda ve Sohar'da geçen izahlarda Lilith'in evde yalnız yatan erkekleri uyku halindeyken, şehvetiyle tahrik ettiği dile getirilmektedir. Ayrıca bu hal İslami literatürde de "İhtilam" tabiriyle karşılık bulmuştur. Hulm sözünden türetilmiş olan ihtilam ergenliğe ulaşmak manasında olduğu gibi, rüya anlamını da taşımaktadır. Gerçekten de hulum kelimesi Kuran-ı Kerim'de ergenlik çağı⁵⁷ ve rüya⁵⁸ kelimelerine karşılık olarak kullanılmıştır⁵⁹. Nitekim bu hal geleneksel toplumlarda ergenlik çağına ulaşmış erkeklerin gece uykuları sırasında dişi bir şeytan tarafından kandırıldıkları şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak modern tıp ise uyku halindeki bu durumu cinsel davranış bozukluğu olarak nitelendirmektedir. Bu bozuklukların bazıları parasomnilerden bazıları da epileptik deşarjlardan kaynaklanmaktadır. Yatakta başka birisinin varlığı, stres, yorgunluk, alkol ve kullanılan bazı ilaçlar bu bozuklukları tetikleyebileceği gibi, hastaların yarısında başka bir uyku bozukluğunu da göstermektedir. Bu bozuklukların bedensel ve psikososyal etkileri, bazı durumlarda kişilerin hayatlarını etkileyebilecek düzeydedir⁶⁰. Yukarıda izah edildiği gibi modern tıbbın psikolojik bir rahatsızlıktan ya da stresten kaynakladığını söylediği bu durum, pek çok inançta dişi bir şeytanın erkekleri uykularında kandırdığı şeklinde izah edilmiştir. Bu görüş Yahudilik itikadına Lilith'in şehveti olarak yansımıştır. Bu inanış Yahudi itikadında

⁵⁶ Michele Osherow, "The Dawn of a New Lilith: Revisionary Mythmaking in Women's Science Fiction", *NWSA Journal* 12, S. 1, 2000, s.70. (68-83).

⁵⁷ Kuran-ı Kerim, Nur Suresi, 58-59. Ayet.

⁵⁸ Kuran-ı Kerim, Yusuf Suresi, 44. Ayet. & Enbiya Suresi, 5. Ayet.

⁵⁹ Orhan Çeker, "İhtilam", *İslam Ansiklopedisi* 21, s. 570.

⁶⁰ Halil Özcan-Cuma Taşın-Murat Tandoğan-Gülnur Özakşit, "Uyku Esnasında Orgazm Olan İki Kadın", *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, S. 25, 2012, s. 187.(187-188)

Kılıç-Eser

öğlesine etkin ve yaygın olmuştur ki, Sohar kadın ve erkek arasında meydana gelen birleşmeyi bir noktada Lilith'nin sapkınlığı olarak değerlendirmeye başlamıştır. Nitekim Sohar'a göre Lilith bu yolla kendi şeytan soyunun devamını sağlamak için erkekten yaralanmaktadır⁶¹.

Görüldüğü gibi gerek Sumer gerekse de Yahudi itikadı içerisinde şimdiye kadar irdelediğimiz kaynakların içerisinde Lilith salt kötülükçü şeytani bir güç olarak dillendirilmiş ya da tasvir edilmiştir. Bu kaynakların hiç birinde Lilith'in insan soyu üzerinde bu denli yıkımlara sebebiyet vermesinin gerekçesine değinilmemiştir. Peki, Lilith kimdir ve neden gece yalnız uyuyan erkekleri, lohusa kadınları ve yeni doğanları rahatsız etmektedir. İşte tüm bu suallerin cevabını Yahudilere ait olan ve M.S. 600-1000 yıllarına tarihlenen Ben-Sira Alfabeti satırları arasında bulmak mümkündür. Ayrıca bu eser Lilith'ten Hz. Adem'in eşi olarak bahseden ilk eser olma özelliği de taşımaktadır⁶². Buna göre Ben-Sira Alfabeti'nde ilgili kısımlar şu ifadelerle başlamaktadır:

“Tanrı ilk insanı yarattığında şöyle konuştu: “insanın yalnız olması iyi bir şey değil”. Ve ona topraktan bir eş yarattı adı Lilith olan. Kısa süre sonra birbirleriyle kavga etmeye başladılar. Kadın erkeğe şöyle dedi: “Ben senin altında yatmak istemiyorum”. Ve ilk erkek karşılık verdi: “Ben senin altında değil üstünde yatmak istiyorum; çünkü sen altta kalan olmayı hak ediyorsun ve ben üstün olmayı hak ediyorum”. Kadın karşılık verdi: “İkimiz de eşitiz; çünkü ikimizde topraktan yaratıldık”. Ve her ikisi de birbirlerini anlamayı reddetti”. Lilith bunun farkına vardığında Tanrı'nın o özel ismini telaffuz etti ve dünyanın göğüne doğru yükseldi. Adem yaratıcısına şöyle seslendi: “Dünyanın Tanrısı, bana verdiğin kadın benden kaçtı”⁶³.

Bu izah Lilith'in eril Adem'den sonra tıpkı onun gibi topraktan yaratılan ilk dişi insan olduğunu dolayısıyla da Hz. Adem'in ilk eşinin Hz. Havva değil, Lilith olduğunu anlatmaktadır. Metnin devamında ise Hz. Adem ve Lilith'in uzlaşmazlığına değinmektedir. Buna göre sembolik manada cinsellik üzerinden bir örneklem verilirken, kimi çevreler bu anlatıyı kadın ve erkeğin toplumsal yaşam içerisinde eşitliğine dair kadının verdiği ilk

⁶¹ M. Joan McDermott-Sarah J. Blackstone, “Lilith in Myth, Melodrama, and Criminology”, *Women & Criminal Justice* 13, S.1, 2002, s. 88-89. (85-98)

⁶² M. J. McDermott-S. J. Blackstone, “Lilith in Myth, Melodrama, and Criminology”, s. 88-89.

⁶³ V. Zingsem, *Lilith*, s. 36.

Kılıç-Eser

mücadele olarak yorumlamaktadır. Dahası bu vesileyle Lilith erkek egemen dünyaya başkaldıran ilk kadın olma hüviyeti de kazanmaktadır⁶⁴.

Ben-Sira Alfabeti'nde Lilith ile ilgili metnin ilerleyen kısımlarında Hz. Adem'i terk eden Lilith'in Tanrı tarafından görevlendirilen melekler aracılığıyla yakalanışı ve onların arasında geçen diyaloglardan bahsetmektedir:

“Bunun üzerine her şeye kadir olan Tanrı Lilith'in peşinden üç tane melek gönderdi ve onu geri getirmelerini emretti. Her şeye kadir olan Adem'e şöyle konuştu: “Geri dönmek istediği takdirde, tamam; ama şayet istemezse her gün yüz oğlunun ölümüne şahit olmayı göze almalıdır”. Melekler kadını takip ettiler ve ileride bir gün Mısırlıların boğulacağı büyük suyun altında onu yakaladılar. Onlar tanrının sözlerini kadına iletiler. Ama o geri dönmek istemedi. Ona şöyle dediler: “Seni denizde boğacağız”. Kadın ise şöyle karşılık verdi: “Beni yalnız bırakın; çünkü ben çocukları zayıf düşürmekten başka bir işe yaramam: erkek çocukları doğumundan sekizinci gününe, kız çocukları ise doğumundan yirminci gününe kadar gözetmem emredildi”. Melekler kadının söylediklerini duyduklarında onu yakalamak için daha çok ısrar ettiler, “Yaşayan ve var olan Tanrı'nın adına sizin isimlerinizi ve suretlerinizi Camea'da gördüğüm takdirde o çocuğun üzerinde hak iddia etmeyeceğim”. Ve böylece kadın gün ve gün şeytanlarından yüz tanesinin ölmesini göze aldı. Bu sebeptendir ki biz onların (Meleklerin) isimlerini küçük çocukların Camea'larına yazarız. Kadın bunu görünce verdiği sözü hatırlar ve çocuk iyileşir”⁶⁵.

Ayrıca Ben Sira Alfabeti'nde yer alan bu izahların eksik kalan yanlarının Yahudi Mitolojisiyle tamamlandığını görmekteyiz. Bu kaynaklarla birlikte Lilith'in lohusa kadınlara duyduğu kin ve yeni doğan bebeklere neden zarar vermek istediği detaylı olarak bir kez daha pekiştirilmeye çalışılmıştır. Yahudi teolojisinin ve mitolojisinin bir harmanı olarak kabul edebileceğimiz bu anlatılarda konuyla ilgili daha geniş tasvirlerin yanı sıra Lilith'i yakalamaya çalışan meleklerin isimleri de zikredilmektedir. Buna göre bu üç meleğin isimleri: Senoy, Sansenoy ve Semangelof'dir⁶⁶. Yine Ben Sira Alfabeti'nde yer alan metnin bu kısmında Lilith'in neden yeni doğan bebeklere musallat olduğuna açıklık getirilmiştir. Zira Lilith, Tanrı tarafından onu geri getirmekle görevlendirilen meleklerle bir anlaşma yapmıştır.

⁶⁴ Naomi Wolf, *Which Lilith? Feminist Writers Re-Create the World's First Woman*, ed. Enid Dame, Lilly Riulin and Henny Wenkart, Rowman&Littlefield Publishers, New York 2004.

⁶⁵ V. Zingsem, *Lilith*, s. 37.

⁶⁶ R. Patai, “Lilith”, s. 296.

Kılıç-Eser

Lilith meleklerle geri dönmeyi reddedince melekler de her gün Lilith'in dünyaya getirdiği yüz iblisi öldüreceklerine ant içmişlerdir. Lilith'de, kendi çocuklarına karşılık dünyaya gelen diğer erkek çocuklarını doğumlarından sonraki ilk sekiz gün yani sünnet oldukları süreye kadar⁶⁷ kız çocuklarını da doğumlarından sonraki yirminci güne kadar rahatsız edeceğini, onlara musallat olacağını ve zarar vereceğini söylemiş ardından da bunun üzerine yemin etmiştir. Ancak Lilith, yeni doğan bebeklerin üzerinde melekler Senoy, Sansenoy ve Semange'nin isimlerini gördüğü takdirde onlara dokunmayacağını bildirmiştir⁶⁸. Bu cümle de Pensilvanya Üniversitesi tarafından Nippur'da yürütülen kazılar neticesinde ele geçirilmiş olan çok sayıdaki dua ve sihir metninin nakşedildiği çanak parçalarının gerekçesini izah etmektedir.

Sonuç

İnanmak insan doğasının mecburiyetidir. Zira inanç gerek semavi dinlerin öğretilerinde gerekse de modern psikolojinin söylemlerinde beşerin ruhi tatmini ve yaşam yolunda destekleyicisi olarak gösterilmektedir. Nitekim kendinden daha kudretli olduğunu düşündüğü "güce" inanan insan bir noktada bunun yaptırımına ve kudretine sığınarak baş edemediği, lakin yaşamın akışı içerisinde mücadele etmekle yükümlü olduğu her türlü engel karşısında yine bu güce inanarak huzur bulma ve kurtuluşa erme yoluna gitmiştir. Pek çok toplumda hayatın doğal olarak görülen bu tür inanmaların büyük bir kısmı semavi dinlerin inkişaf etmesi ve kurumsallaşmasıyla batıl yani boş inanç sıfatıyla yaftalanmıştır. Lakin batıl kisvesi altında toplanan bu tür inanmalardan bazıları semavi dinlerle öyle bir mücadele içerisine girmiştir ki neticede kazanan yine onlar olmuştur. Zira bugün üç semavi dinin inananlarının kendi kutsal olarak gördüğü pek çok inanışın temelinde vaktiyle tek tanrıcılık tarafından ötekileştirilen batıl inançların olduğu görülmektedir.

Söz konusu bu inanmalar pragmatik yapılarını korudukları müddetçe toplum hayatında varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Gerçekten de insan zihni mücadele edemediği her ne varsa nedenini ve sonucunu tanrısal güce bağlayarak teslimiyete gitmiş ve kutsal yardımı olmadan böylesi bir sorunun üstesinden gelemeyeceğini düşünmüştür. Öyle ki, modern öncesi dönemde insanoğlunun üstesinden gelemeyeceği sorunlarından birisi de 1858 yılında Victor Luis Marce tarafından anlamlandırılabilen Doğum Sonrası (Postpartum) Sendromdur. Bir

⁶⁷ Mustafa Kıranatlıoğlu, "Yahudilikte Sünnet", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XLIV, S. 1, 2018, s. 103. (99-119)

⁶⁸ R. Patai, "Lilith", s. 297.

Kılıç-Eser

diğer adlandırmayla lohusalık sendromu olarak karşımıza çıkan bu hal yeni doğum yapmış kadınların hemen hemen hepsinde doğumun hemen ardını takip eden ilk bir yıl içerisinde baş gösteren ve şiddetine göre üç farklı boyutta zuhur eden psikolojik bir rahatsızlıktır. Buna göre Postpartum Dönem’de meydana gelen psikolojik rahatsızlıklar; Annelik Hüznü (maternity blues), Postpartum (Doğum Sonrası) Depresyon ve Postpartum Psikoz olmak üzere başlıca üç grupta toplanmaktadır. Bunlar şiddet ve tedavi zorluğuna ayrıca yıkım derecesine göre sıralandığında içlerinden Postpartum Psikozun lohusa ve kimi hallerde yeni doğanı ölüme götüren bir rahatsızlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Lakin doğum sonrası böylesi büyük bir hassasiyet içinde olan lohusanın tıbbi yöntemlerle tedavi edilebilirliği ancak 19. yüzyılın sonlarında hayata geçirilebilmiştir. Doğurgan kadının biyolojisi, fizyolojisi ve psikolojisiyle yakinen ilgili olan bu ruh durum bozukluğu insanlığın ilk evresiyle yani daha doğru bir izahla ilk kadının ilk doğumuyla insanlık tarihinde yerini almıştır. Lakin bu ruh durumu binlerce yıl boyunca bugün bizlerin batıl dediğimiz yöntemlerle tedavi edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu bu durum dünyanın hemen hemen her yerinde farklı bir isimle lakin aynı tariflerle yer edinmekle birlikte Türk Dünyası’nın hâkim olduğu coğrafyada söz konusu durum Albasması olarak isimlendirilmektedir. Ayrıca yine Türk Dünyası’nda bu rahatsızlığa sebebiyet verdiği düşünülen dişil şeytani güç de Al Ana/Alkarısı olarak nitelendirilmiştir. Şamanist geleneklerde çeşitli yöntemlerle önlenmeye çalışılan bu rahatsızlık Türklerin İslamiyet’e geçişiyle birlikte özünü muhafaza etmiş lakin önleme yöntemleri çeşitlenerek batıl diye nitelendirebileceğimiz türlü ritüellerle lohusa ve yeni doğan Albasması’ndan korunmaya çalışılmıştır. Ola ki korumada muvaffak olunamazsa bu defa da zuhur eden bu hastalık tedavi edilebilir diye başta Al Ocağı olmak üzere pek çok sağaltma yöntemi hayata geçirilmiştir. Netice olarak Türk kültür hayatında İslamiyet öncesinde de varlığı bilinen ancak İslamiyet’le birlikte terk edilmek bir yana bünyesine yeni ritüeller ekleyerek varlığını muhafaza eden Albasması İslamiyet’ten önceki semavi dinlerin içerisinde önemine binaen Lilith adlandırmasıyla ehemmiyetli bir noktada karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar semavi dinler söz konusu bu inanç ve uygulamalara öteki diyerek batıl yaftasında bulunsa da insan yaşamı için böylesi büyük bir değer taşıyan bu halin ilk kökeni Sumerlilere dayanmaktadır. Nitekim ilk defa Gılgamış Destanı satırları arasında karşımıza çıkan Lilith “Harabelerin Hizmetçisi” şeklinde sınırlı bir tasvirle yer edinirken ilerleyen süreçte semavi dinlerin ilki olan Yahudilik itikadı içinde dinin temellerini oluşturacak bir biçimde yer edinmiştir. Zira evvelinde batıl olduğu için dışlanan ardında ise tek tanrıcılıkla girdiği mücadeleden galip çıkan Lilith;

Kılıç-Eser

kendisini dışlayan Yahudi öğretisi içerisine öyle kudretli bir dönüş yapmıştır ki bir müddet sonra insanlığın atasının ilk gözdesi ve ilk eşi olarak kimlik bulmuş dahası insanlığın doğurgan ilk anası Hz. Havva'yı kandıran, Hz. Âdem'i yoldan çıkararak insanı ve insanlığı ebedi huzurdan yani cennetten kovduran böylece de insanlığın kaderini belirleyen kudret olarak karşılık bulmuştur.

Bu önemine binaen insanlık Lilith'i gerekli hallerde etten kemikten bir canlıya dönüştürmek zorunda kalmıştır. Zira kul aklının izah edemediği doğrusunu-aslını bulamadığı pek çok paradoks bilinmezleriyle can sıkıcı-ömür yorucu olarak yaşamın bir gerçeği olma durumunu muhafaza etmiştir. Böylece Lilith insanoğlunun izah edemediği pek çok sorunun yanıtı haline dönüşmüştür. Zira insan cennetten kovulmuştur ve bunun tek nedeni Hz. Havva'yı kandırarak onun Hz. Adem'i baştan çıkarmasına sebebiyet veren Lilith'di. Ancak Lilith'in mahareti bununla da sınırlı değildi. Zira o insanlık için ehemmiyetli diğer kutsallara da el uzatmakta, insan ırkının varlığına saldırmakta; beşerin üremesine, çoğalmasına ket vurmaya gayesiyle türlü oyunlara kalkışmaktadır. Nitekim modern tıp öncesi (1858) nedeni bulunamamış olan bugün ise Doğum Sonrası (postpartum) Sendrom olarak adlandırılan lohusa kadının ve yeni doğan bebeğin yaşadığı ruhsal dönüşümün halk zihninde izah edilemeyen durumlarına da sebebiyet veren Lilith'in bizzat kendisi olmuştur. Zira o Yahudi kutsalı Babil Talmudu mısralarında kanatlı uzun saçlı ve hamileleri rahatsız eden dişil bir şeytan şeklinde izah bulurken, yine Talmud ve ardılında Kabalistik Sohar'da bunlara ilaveten evde yalnız uyuyan erkeklere musallat olan bir fahişe olarak karşılık bulmuştur. Ancak Yahudi itikadında onu batıl olmaktan kurtaran neredeyse salih bir hüviyet kazandıran ise Beni-Sira Alfabeti olmuştur. Dahası Beni-Sira Alfabeti Lilith'i batıl olmaktan kurtarmakla kalmamış onun kendi içindeki bilinmezliğine de bir izah getirerek neredeyse Lilith'in insanoğluna musallat oluşunun sebeplerini reddedilemeyecek bir temele oturttuğunu bazı hallerde haklılık tahtına çıkartmıştır. Öyle ki, Lilith Hz. Âdem'in ilk eşidir ve yaşadığı uzlaşmazlık sebebiyle onu terk etmiş bu ayrılık sonucunda ise Hz. Âdem'den ve onun soyundan intikam alma yoluna gitmiştir. Gerçekten de eşler arasında cereyan ettiği düşünülen söz konusu bu uzlaşmazlık karşısında dişil Lilith'in eril Âdem'e karşı gösterdiği tavır modern dönemde kadın cinsinin erkek egemen yapıya ilk başkaldırısı kabul edilmekte ve Lilith feminizmin lideri olarak gösterilmektedir. Böylelikle teolojide batıl olmaktan sıyrılarak kendisini yaratılan ilk dişil statüsüne oturtan Lilith sosyolojik olarak da toplum nezdinde bir köken edinebilmeyi başarmıştır. Netice olarak kurumsallaşan semavi dinlerin kendisine dair

Kılıç-Eser

olmayı reddetmesiyle ortaya çıkan batıl inançlar kimi hallerde öyle baskın ve mücadeleci olabilmektedir ki batıl olmaktan sıyrılarak toplumun neredeyse tüm düşün yapısını ele geçirerek “gerçek” haline dönüşmektedirler. Lilitih’de bu söylemin en gerçekçi örneğidir. Zira o teolojiden, biyolojiye, halk biliminden, sosyolojiye kadar bugünün bilimi olan pek çok dala sirayet etmiş ve gerçeklik kimliği kazanmıştır.

Kaynaklar

- ACIPAYAMLI, O, *Untersuchungen Überal Und Al-Frau In Der Türkischen Volksliteratur*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1962.
- AKGÜL, M, *Mitoloji ve Din*, ed. Remzi Duran Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.
- ASLAN, M, “Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 2, S. 6, (2004): 9-34.
- ATEŞ, M, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2014.
- AYDIN, N, *Büyük Sümerce Lügat II*, Antalya 2010.
- BEYAZ, D, “Doğum Ritüelinin Demonik Varlığı: Gelincik Basması”, *III. Uluslararası Genç Halkbilimciler Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (ed. Metin Özarslan), (2017): 39-46.
- BOYD, J. W, “Symbols of Evil in Buddhism”, *The Journal of Asian Studies* 31, S. 1, (1971): 63-75.
- ÇEKER, O, “İhtilam”, *İslam Ansiklopedisi* 21.
- ÇELİKTABAN, D, “Loğusa”, <https://hthayat.haberturk.com/yazarlar/damla-celiktaban/1050687-lohusa-mi-logusa-mi>, (20.07.2018/12:07)
- DERMOTT, M. J ve SARAH J. B, “Lilith in Myth, Melodrama, and Criminology”, *Women & Criminal Justice* 13, S.1, (2002): 85-98.
- ERCAN, C. A, “Mitolojide Çocuk Katili Kadınlar: Lilith, Lamia, Medea”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks* 5, S.1, (2013): 89-103.
- ERDEM, Ö ve BEZ, Y, “Doğum Sonrası Hüzün ve Doğum Sonrası Depresyon”, *Konuralp Tıp Dergisi* 1, S. 1, (2009): 32-37.
- GEREKLIOĞLU, Ç, GÜRHAN POÇAN, A ve BAŞHAN, İ, “Annelerin Doğum Sonrası Psikiyatrik Sorunları”, *Türkiye Klinikleri J Gynecol Obst*, S. 17, 2007, 126-133.
- GEZGİN, İ, *Gilgamiş* Alfa Yayınları, İstanbul 2009.
- GÖLBAŞI, Z ve EĞRİ, G, “Doğum Sonu Dönemde Annenin Bakımına Yönelik Yapılan Geleneksel Uygulamaları”, *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, S. 32, (2010): 276-282.

Kılıç-Eser

GÜNDÜZ, Ş. “Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos”, *Minel ve Nihal* 6, S.1, (2009): 9-26.

HARARİ, Y. N, *Sapiens*, (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul 2016.

<http://www.alirizademircan.net/27-evlilikte-cinsel-iliskiye-yonlendirici-kurallar-ve-gusul-13-392h.html> (01.08.2018/10:44)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b5ede8fd201b3.11639866 (16.07.2018/14:34)

<https://tr.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/ancient-near-east1/babylonian/a/the-queen-of-the-night-relief> (05.08.2018/01:34)

https://www.sefaria.org/Bava_Batra.73a.11?lang=bi&with=all&lang2=en (07.08.2018/21:12)

<https://www.sefaria.org/Eruvin.100b?lang=bi> (08.08.2018/12:56)

<https://www.sefaria.org/Shabbat.151b.10?lang=bi&with=all&lang2=en> (08.08.2018/14:07)

İmparatori, Fiorella. *Hitit Yasaları*, çev. Erendiz Özbayoğlu. Ankara: İtalyan Kültür Heyeti, 1992.

Jung, Cari G. *İnsan ve Semboller*, (Çev. Ali Nahit Babaoğlu), Okuyan Us Yayınevi, İstanbul 2009.

KAMAN, S. G, “Baykuş Kelimesi Ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10, S. 8, (2015): 1137-1154.

KESER, S. C ve TELLİ, H, “Eskiçağda Dinsel Ve İdeolojik Söylemlerin Anıtsal Kaya Yontularında Görselleşmesi”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12, S.3, (2017): 607-630.

Keskin, M, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4, S. 2, (2004): 7-21.

KILIÇ, Y ve ELVAN, E, “Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4, S. 13,(2017): 122-156.

KIRANATLIOĞLU, M, “Yahudilikte Sünnet”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XLIV, S. 1, (2018): 99-119.

KRAMER, S. N, *Sümer Mitolojisi*, (Çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

Kılıç-Eser

KRAMER, S. N, *Tarih Sumer'de Başlar*, (Çev. Muazzez İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

KÜÇÜK, M. A, “Geleneksel Türk Dini’ndeki ‘Ana / Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bakış”, *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, S.1, (2013): 105-134.

MARAKOĞLU, K, ÖZDEMİR, S. ve ÇİVİ, S, “Postpartum Depresyon”, *Türkiye Klinikleri J Med* 29, S. 1, 2009, 206-214.

OSHEROW, M, “The Dawn of a New Lilith: Revisionary Mythmaking in Women's Science Fiction”, *NWSA Journal* 12, S. 1, (2000): 68-83.

ÖCAL, P. ve GÜRALP, O, “Puerperium (Lohusalık)”, *Klinik Gelişim* 21, S. 1, (2008): 43-46.

ÖGCEM, E, “İnsan-Doğa İlişkinde Ahlaki Bir Neden Olarak Tanrı Faktörü”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5, S. 8, (2016): 2950-2962.

ÖZCAN, H., TAŞIN, C., TANDOĞAN, M. ve ÖZAKŞİT, G, “Uyku Esnasında Orgazm Olan İki Kadın”, *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, S. 25, (2012): 187-188.

PATAI, R, “Lilith”, *The Journal of American Folklore* 77, S. 306, 1964, 295-314.

SARI, İ, *İslama Göre Cinsellik*, Net Medya Yayıncılık, Antalya 2017.

SOHAR: [http://www.bilimfelsefedin.org/?p=215\(04.08.2018/17:22\)](http://www.bilimfelsefedin.org/?p=215(04.08.2018/17:22))

TOSUN, M, “Sumer-Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 18, S. 3-4, Ankara (1960): 261-272.

ÜNAL, A, “Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi”, *ÇÜİFD* 17, S. 2, (2017): 103-115.

WOLF, N, *Which Lilith? Feminist Writers Re-Create the World's First Woman*, ed. Enid DAME, L. R. and WENKART, H. Rowman&Littlefield Publishers, New York 2004.

YAVUZ, Ş, “Modern Öncesi Ademden Post/Modern Bir Köye Evrilişte Kutsal’ın Arkeolojisine Yeniden Bakış”, *Milel ve Nihal* 4, S.1, (2007): 77-126.

YILDIRIM, A, HACIHASANOĞLU, R. ve KARAKURT, P, “Postpartum Depresyon ile Sosyal Destek Arasındaki İlişki ve Etkileyen Faktörler”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8, S. 1, (2011): 31-46.

YILMAZ, M, “Ermeni Mitolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 43, (2010): 93-104.

ZINGSEM, V, *Lilith*, (Çev. Devrim Doğan Yüzer), İlya Yayınevi, İzmir 2007.

